

І. Г. Шульга

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ ТА ЛІВОБЕРЕЖНОЮ УКРАЇНОЮ І РОСІЄЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Ще з глибокої давнини, коли рівнинні простори європейської частини нашої країни були заселені східними слов'янами, тісні зв'язки між окремими народами набували великої ваги. Особливо розвивалися вони між братніми народами, які створилися з древньоруської народності і населяли землі північно-східної, західної і південно-західної Русі.

В XIV ст. південно-західні руські землі були загарбані польськими, угорськими, молдавськими, литовськими феодалами. Україна була розірвана на окремі частини. Насильне захоплення українських земель іноземцями негативно вплинуло на її економічний і культурний розвиток.

До возз'єднання України з Росією південноукраїнські землі та землі Лівобережної України, що зазнавали великих спустошень під час татарських наскоків, були дуже відсталими в економічному відношенні. Після возз'єднання з Росією Лівобережна Україна, яка увійшла до складу Російської держави, була захищена від зовнішніх ворогів і мала досить сприятливі умови для свого економічного і культурного розвитку. Економічні зв'язки між українськими та російськими землями сприяли розвиткові продуктивних сил Лівобережної України. Тому не випадково, що саме Лівобережжя, найменш розвинений район до возз'єднання України з Росією, у XVIII ст. стало найпередовішим в економічному і культурному відношенні.

Цей яскравий факт замовчувався буржуазно-націоналістичною історіографією, яка, прикриваючись демагогією про „самобутність“ українського народу, намагалася довести, що нібито економіка України розвивалася своїми „особливими“ шляхами. У цих псевдонаукових писаннях буржуазні націоналісти орієнтували український народ на захід, намагалися відвернути його увагу від тих спільних інтересів і зв'язків, що існували

на протязі століть між українським і російським народами.

Буржуазні історики, виходячи із своїх класових і націоналістичних інтересів, навмисне затушовували питання про зв'язки між Західною Україною і Росією. Вони безпідставно твердили, що західноукраїнські землі споконвічно належали Польщі і тільки з нею мали економічні і культурні зв'язки.

Питання економічних зв'язків між Західною Україною і Росією ще зовсім мало вивчене радянською історіографією.

Друга половина XVIII ст. в історії Росії характеризувалася поступовим розвитком капіталістичних відносин, розширенням товарного виробництва—такої організації „суспільного господарства, коли продукти виробляються окремими, відособленими виробниками“¹. Товарне виробництво втягувало в товарно-грошові зв'язки поміщицькі і селянські господарства, що сприяло появі на ринку різноманітних товарів—від речей першої необхідності до предметів розкоші. В російських і українських містах розвивалися різні галузі виробництва.

В деяких поміщицьких маєтках, переважно великих і середніх, будувалися підприємства, на яких руками кріпаків перероблялася сільськогосподарська сировина. Але в той же час на окремих поміщицьких підприємствах і особливо купецьких вже використовувалася вільнонаймана робоча сила. Виготовлені товари поступали на зовнішній і внутрішній ринки.

Вироби російських мануфактур і поміщицьких підприємств Лівобережної України завозилися в західноукраїнські землі через густу мережу ярмарків, що знаходились в містах і селах як на території Росії, Лівобережжя, так і Правобережної та Західної України. На ці ярмарки приїжджали і російські, українські та іноземні купці.

Територія Західної України входила спочатку до складу пансько-шляхетської Польщі, а потім, за першим поділом Польщі в 1773 р., значна її частина була загарбана австрійською габсбурзькою монархією. Становище трудящого населення дедалі ставало тяжчим. Панщина, натуральні повинності, грошовий оброк приводили його до повного розорення. Не витримуючи жорстокої експлуатації, розорене селянство і міська біднота тікали на схід—на територію Лівобережної і Слобідської України та Росії.

Жорстока експлуатація народних мас польською і українською шляхтою руйнувала підвалини селянського і дрібнопоміщицького господарства. Внаслідок цього просте товарне виробництво, що було слабо розвинене в умовах феодално-кріпосницького ладу, було неспроможне задовольнити потреби населення західноукраїнських земель необхідною кількістю товарів широкого вжитку. Державні і шляхетські підприємства, засновані на кріпосній праці, виробляли незначну кіль-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. I, стор. 75.

кість товарів, що йшли, головним чином, на задоволення потреб держави та пануючих класів¹. Тому вироби російської промисловості, що відповідали вимогам місцевого населення, користувалися тут великим попитом.

Розширення зовнішньої торгівлі Росії, що здійснювалося у великій мірі через Україну, сприяло розвитку тісних економічних зв'язків між Росією та Україною, в тому числі і з західноукраїнськими землями.

Головних шляхів, по яких возилися промислові вироби і сільськогосподарська сировина з Росії на територію західноукраїнських земель і навпаки, було два: північний і південний. Північний шлях ішов з Львова на Кам'янець-Литовський, Шерешів, Новий Двір, Рожани, Слоним, Молчадь, Циринь, Мир, Койданів, Мінськ, Смоленичі, Борисів, Нечу, Бобр, Толочин, Коханово, Оршу, Смоленськ і далі до Москви². Південний—вів з Львова на Глиняни, Золочів, Вишневець, Ямпіль, Ляхівці, Заслав, Полонне, Житомир, Коростишів, Білгородку, Київ, а звідти на Москву³.

Основну масу російських товарів у Західній Україні склали текстильні і металеві вироби, предмети селянського і міського ремесла, хутряні вироби, смушки, овчини, юхта, тютюн, вірьовки, папір. Вивіз товарів здійснювався українськими і російськими купцями через митниці, розташовані між кордонами Польської і Російської держави: Васильківську, Переяславську, Стайківську, Сорокашитську, Добрянську, Кам'янську та інші. Тут купці сплачували відповідне мито за вивезені або ввезені товари, об'являли ціну і повідомляли, на який ярмарок вони мають намір їхати. Ці дані дають змогу дослідити, які товари і в якій кількості вивозилися з Росії на ярмарки Західної України: Луцьк, Чортків, Броди, Львів тощо.

Як свідчать архівні документи, в 1758 р. вивезено купцями в м. Броди через Переяславську митницю понад 10 тис. штук різного хутра, Сокиринську—150 українських килимів, Васильківську—154 шерстяних ковдри, два пуди юхти простої, 9 350 аршин ситцю, 12 540 українських смушків, 10 фунтів фарбованих ниток, майже 12 500 штук цінного хутра і багато інших товарів⁴. Російські купці продавали вироби місцевим купцям в більшості випадків оптом. Місцеві купці розвозили куплені товари на дрібні ярмарки, торги і базари, що збиралися в поміщицьких та казенних містах, містечках, селах, і збували їх по значно вищих цінах. Дороге хутро закуплялося

¹ В. Пичета, Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии, М., 1940, стор. 60.

² І. П. Крип'якевич, Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст., К., 1954, стор. 17.

³ Там же, стор. 18.

⁴ Центральний державний історичний архів УРСР, ф. № 54, с. № 3435 (далі ЦДА УРСР). Підрахунок наш.

шляхтою і багатими міщанами, а ситець, полотно, чоботи, нитки, юхта йшли на потреби широких верств населення.

Документи говорять про те, що ввіз товарів у західно-українські землі з кожним роком збільшувався. Так, в 1763 р. лише через Васильківську митницю в м. Броди ввезено: поясів московських шерстяних—750 штук, килимів українських—435 штук, смушків українських—33 тис. штук, лисячого, білячого, вовчого та іншого хутра біля 56 тис. штук, полотна льняного—57 925 аршин, ситцю—54 800 аршин і т. д. Крім того, в цій же митниці зареєстровано полотна льняного—700 аршин, поясів московських шерстяних—400 штук¹, що направляли в Дубно.

Збільшення експорту товарів з Росії й Лівобережної України на західноукраїнські ярмарки свідчить про розширення торгових зв'язків між братніми народами в другій половині XVIII ст. Ці зв'язки сприяли економічному розвитку західно-українських земель.

Польська шляхта, а потім і австро-угорські землевласники розглядали західноукраїнські землі як аграрний придаток. Вони зовсім не хотіли розвивати економіку на цій території. Селяни і ремісники не мали змоги удосконалити свої знаряддя праці внаслідок відсутності металу та іншої сировини. Відчуваючи велику потребу в металах, особливо кольорових, ремісники охоче закуповували завезені з Росії мідь, олово і залізо. Так, за далеко неповними даними, в 1763 р. із загальної кількості міді (565 пудів), вивезеної через Васильківську митницю, в Бродах продано 135 пудів, олова—12 пудів 20 фунтів тощо².

На територію Західної України завозилися товари навіть з найбільшого в Росії макарівського ярмарку, що збирався біля міста Нижнього Новгорода (тепер Горький), відомого далеко за межами Російської держави. Звідси відправляли різноманітні товари у великі й малі міста Росії, України та в Західну Європу. У січні 1768 р. селянин с. Смертного, Волзької волості, Микита Семьонов закупив на макарівському ярмарку для продажу в містечку Межибожі такі товари: 1) 120 пар черевиків чоловічих по 20 коп. пара; 2) 22 пари московських чобіт по 70 коп. пара; 3) 240 аршин льняного полотна по 4¹/₂ коп. за аршин³.

Велика кількість товарів вивозилась з російських міст на харківський, роменський, київський, бердичівський ярмарки, а звідти на Волинь, Поділля і Галичину.

На територію Західної України поступали також товари з міст центрального промислового району Росії: Москви, Тули, Переяслав-Залеського, Калуги тощо. Так, наприклад, 27 серпня 1785 р. переяслав-залеський купець Свешніков завіз у м. Броди багато лисячого і заячого хутра, а також 52 пуди ми-

¹ ЦДА УРСР, ф. № 54, с. № 3435. Підрахунок наш.

² Там же, ф. № 118, с. № 25-6, ар. 5.

³ Там же, ф. № 121, с. № 15, ар. 3.

ла¹. Серед товарів трубчевських і калужьких купців, крім хутра та промислових виробів, зустрічаємо 345 пудів овечої вовни та інші товари².

Крім промислових виробів, у Західну Україну з Лівобережжя завозився на продаж хліб, сільськогосподарські продукти, ремісничі вироби тощо. В 80-х роках XVIII ст. волинський воєвода князь Сандушко просив Київську казенну палату, щоб дозволила йому „о пропуске через реку Днепр с владения его в Россию, также и покупаемого тамо здешними обывателями хлеба, деревянной посуды и протчего, пошлине не подлежащего“. Казенна палата 23 травня 1788 року прийняла рішення, в якому говорилося: „...просителю польскому князю Сандушке воюводе волинскому по его прошению провозить хлеб и протчие продукты через коноплянскую заставу на собственных его дубах позволить“³. Як видно з наведеного документу, населення Волині завозило з Лівобережної України продукти харчування та різні вироби, необхідні для життя.

Багато товарів вивозилося з Росії і Лівобережжя в Західну Україну в 90-х роках XVIII ст. Користуючись даними Васильківської митниці, ми підраховали, що лише в червні і серпні 1790 р. відправлено в Броди, Львів, Дубно, Чортків та інші міста різних товарів на суму 11 489 крб. 20 коп.⁴ (в переводі на гроші XIX ст. 90 000 крб.). Серед товарів були хутро, тютюн, метал, металеві вироби, текстиль, одяг, взуття тощо.

Слід відзначити, що в торгівлю включалися не лише російські та українські купці. В документах згадуються міщани і селяни, які приїжджали з сіл і міст Західної України в Київ, Ніжин, Переяслав, Ромни на великі і дрібні ярмарки за необхідними їм товарами. Так, 1790 р. на Київський ярмарок прибув селянин „цесарского села Березова“ Василь Кузеченко. Він купив 12 калмицьких кожухів на суму 84 крб., 13 пар юхтових чобіт і 10 шерстяних московських поясів⁵. В реєстрах Васильківської митниці зазначено багато селян, міщан і дрібної шляхти, які не раз відвідували ярмарки Лівобережної України. Мстиславські міщани К. Хижинський, С. Кутолга, Горбатевський та інші вивозили тютюн і рибу⁶, шляхтич Юзеф Романовський зареєстрував у лютому 1765 р. два вози заліза⁷ і т. д.

Особливо жваву торгівлю з Росією вели багаті львівські й бродські купці. У липні та жовтні 1749 р. бродські купці закупили лише в одного значкового товариша Ніжинського полку Камінського різних товарів на суму 9 923 крб. 50 коп.,

¹ ЦДА УРСР, ф. № 118, с. № 104, ар. 73.

² Там же, ар. 18.

³ Там же, ф. № 126, с. № 7, ар. 14.

⁴ Там же, ф. № 118, с. № 136.

⁵ Там же, ар. 150.

⁶ Там же, ф. № 118, с. № 12, ар. 3.

⁷ Там же.

зокрема: китайки—на 3 390 крб., хутра—на 4 733 крб. 50 коп., воску—на 1 800 крб¹. Львівський купець Іван Фрай 30 травня 1790 р. завіз у м. Львів з роменського ярмарку 2 000 пудів листового тютюну на суму 800 крб.². Через кілька днів той же купець супроводжував через Васильківську митницю іншу валку і залишив у журналі таку розписку: „Я, нижеподписавшийся, цесарского города Львова негоциант Иван Фрай, в васильковской пограничной таможене объявляю, что отвожу из Ромна в показанное местечко следующее: табаку листового четыре тысячи пятьсот пуд малороссийского бакуну цена по сорок копеек пуд. Четыре тысячи восемьсот пуд вергинского по рублю пуд. Тысяча шестьсот пуд по шести десяти пяти копеек пуд“³.

Отже, як видно з цих даних, західноукраїнські купці вели з Росією та Лівобережжям в другій половині XVIII ст. велику торгівлю. Фрай лише за один раз привіз у Львів 12 900 пудів тютюну на суму 8 440 крб.

В архівних документах зустрічаються також відомості про торгові зв'язки між Лівобережною Україною та Буковиною. Важливе місце в них належало селянам. Вони завозили в лівобережні міста кам'яну сіль, а звідти привозили рибу, промислові вироби та інші товари, необхідні для широкого вжитку. В 1778 р., наприклад, жителі містечка Садгородка та буковинських сіл привезли на Лівобережжя 465 пудів солі⁴, а звідти—120 пудів риби⁵. Причому 80 пудів риби селяни Яків Козаченко та Сидір Федющенко привезли з Дону та Лубен⁶. Отже, буковинське селянство, беручи участь у чумацькому промислі, незважаючи на перешкоди з боку феодално-кріпосницьких урядів, відвідувало українські та російські міста і села, спілкувалося з братніми народами. Крім селян, в торгових операціях брали участь купці. Так, в 1781 р. хотинські купці відвідали місто Київ і торгували тут турецьким тютюном⁷.

Російські купці, які продавали свої товари в містах Західної України, повертаючись в Росію, привозили з собою східні й західноєвропейські товари, завезені в міста Західної України, з великих ярмарків: сен-деніської, бокерської, що відбувалися у Франції, синвальської—в Італії, лейпцигської, франкфуртської на Майні, брауншвейгської, нюрнберзької—в Німеччині. В західноукраїнських містах: Львові, Бродах, Дубно, Луцьку, Чорторійську—нагромаджувалася велика кількість різних товарів, особливо „москательних“. Вони привозилися

¹ Харківський філіал ЦДІА УРСР, ф. № 1, с. № 15024, ар. 21.

² ЦДІА УРСР, ф. № 118, с. № 186, ар. 26.

³ Там же, ар. 35.

⁴ Там же, ф. № 122, с. № 51, ар. 17—18.

⁵ Там же, ар. 7, 8, 57, 58.

⁶ Там же, ар. 57, 58.

⁷ Там же, ф. № 118, с. № 48, ар. 15, 20.

сюди з Балканського півострова, Близького Сходу та з західноєвропейських держав. Наприклад, в 1758 р. через Васильківську митницю завезено в Росію з Бродів і Дубно такі товари: шпильок середніх і малих з Брод—222 500, з Дубно—4000; бісеру з Дубно—3 пуди, з Брод—16 пудів 10 фунтів, з Чорткова—11 пудів; бритв простих в дерев'яних і рогових оправках з Дубно—15, з Брод—88, з Чорткова—52 штуки; намиста з Брод—14 дюжин, набійки турецької—8 110 аршин, голок—426 000, кумачу червоного—150 кусків, кісеї середньої—14 кусків, фарби—33 пуди, полотна скатеркового широкого—150 кусків, посуду фарфорового—100 штук, ножиць кравецьких—80, окуляр—32 дюжини, полотна простого—350 аршин, шил шевських—70 000, сургучу—11 пудів 33 фунти, парчі шовкової—30 фунтів, бархату чорного—37 фунтів, тафти гладенької—22 фунти, стрічок шовкових—5 пудів 4 фунти, сукна бреславського—463 аршини та інші¹.

В січні 1779 р. курські купці М. Гулевський, І. Савицький та інші привезли в Росію багато різних товарів: бісеру, ситцю, віял, голок, батисту, міткалю, чашок, тростинок, табаке-рок тощо². В 1790 р. прикажчик ніжинського купця І. Каразєєва привіз з м. Броди на двох возах 14 бочок вина угорського на суму 1000 крб. і 600 лимонів, що коштували 10 крб³, а прикажчик купця Венчелова на семи возах привіз 6 075 кіс⁴.

Як видно з переліку товарів, що завозилися з міст Західної України на територію Росії, основну масу їх складали предмети розкоші. Тільки незначна частина виробів продавалася на ринку селянам і міському ремісничому населенню.

З місцевих західноукраїнських товарів завозилася в Росію окницька і коломийська сіль, яка щодо якості була кращою від кримської, селянське полотно, дерев'яні вироби, майстерно виготовлені різьб'ярами, та різні продукти землеробства.

Під час першої (1768—1774 рр.) та другої (1787—1791 рр.) російсько-турецьких воєн, а також під час походу російської армії в Польщу населення Західної України охоче продавало для війська продукти і фураж. Так, російські купці, які по-стачали продукти для армії, їздили в район Львова для за-купки хліба, м'яса та сіна. Населення продавало їм хліб, фураж, худобу тощо⁵.

Розвиткові економічних зв'язків між Росією та західноукраїнськими землями сприяли українські чумаки, які доставляли з російських та лівобережних українських міст різні товари в Коломию, Окницю, Броди, Львів, а звідти привозили земляну сіль. За нашими підрахунками, з 24 жовтня по 1 ли-

¹ ЦДІА УРСР, ф. № 54, с. № 3435. Підрахунок наш.

² Там же, ф. № 120, с. № 44, ар. 94, 95, 96.

³ Там же, ф. № 118, с. № 186, ар. 34.

⁴ Там же, ар. 6.

⁵ Там же, ф. № 246, с. № 399, ар. 200.

стопада 1781 р. чумаками перевезено тільки через Васильківську митницю 1590 пудів коломийської солі. Наприклад, чумак Павло Даниленко з „малороссийского села Смолина“ вивіз із Коломиї 560 пудів кам'яної солі, купленої там по 50 коп. за пуд¹.

Російські та українські купці також вели торгівлю з Молдавією, Туреччиною, Італією та слов'янськими народами Балканського півострова. Відправляючись з різними товарами на ці землі, вони зупинялися в західноукраїнських містах на ярмарках, продавали привезені товари, поповнювали свої валки новими товарами.

Не маючи достатньої кількості землі і відчуваючи постійну потребу в грошах і продуктах, населення Західної України йшло на заробітки в промислові райони Росії. Частина його поселялася на постійне життя в Лівобережній і Слобідській Україні, а також в Росії. Інші, заробивши певну суму грошей, поверталися назад.

Наведені приклади дають підставу говорити про те, що між західноукраїнськими землями та Росією існував постійний торговий зв'язок, який зближував братні народи, сприяв їх економічному і культурному розвитку.

Обмежуючись тією незначною кількістю документів, в яких подається перелік товарів, що завозились з Росії на територію Західної України через прикордонні митниці в другій половині XVIII ст., можна зробити висновок, що торгові зв'язки в цей час між Росією і Західною Україною були досить розвиненими.

Російські купці завозили на головні ярмарки Західної України, що збиралися у Львові, Бродах, Дубно, Чорткові, Луцьку та інших містах, промислові вироби, хутро, метал, а звідти везли предмети розкоші, москательні та інші товари, які поступали сюди із Західної Європи, Балканського півострова та Близького Сходу.

Західноукраїнські купці відвідували російські ярмарки. Тут вони оптом купували тютюн, овечу вовну, промислові вироби.

Постійними відвідувачами російських та західноукраїнських ярмарок були не лише купці, а й інші стани тодішнього суспільства: селяни, міщани і навіть шляхта. Основними товарами, якими торгувало селянство, була риба, що привозилась із Дону і Січі чумаками, та коломийська кам'яна сіль.

Розвиток торгівлі між Росією і Західною Україною сприяв тісним економічним зв'язкам між братніми народами. Вони були одним з тих факторів, що зміцнювали відносини між ними і допомагали не тільки економічному, але й культурному розвитку Західної України, народ якої постійно тяжів до возз'єднання з українськими землями і Росією.

¹ ЦДА УРСР, ф. № 246, с. № 84, ар. 36.